

«ПРОФЕСІОНАЛІЗМ ФАХІВЦЯ-ДОСЛІДНИКА ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ»

Матеріали
наукової конференції
15 січня 2020 року

Переяслав, 2020

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ»**

**«ПРОФЕСІОНАЛІЗМ ФАХІВЦЯ-ДОСЛІДНИКА ІЗ
СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ»**

**Матеріали наукової конференції
15 січня 2020 року**

Переяслав, 2020

УДК 378.147

Рекомендовано Вченою радою ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (протокол № 6 від 27 грудня 2019 р.)

Рецензенти:

Гончар Л.В. – доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник лабораторії виховання в сім'ї та закладах інтернатного типу Інституту проблем виховання НАПН України

Рогальська-Яблонська І.П. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

Доброскок І.І. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри професійної освіти ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Редакційна колегія:

Мазоха Д.С. – кандидат педагогічних наук, професор (голова)

Гуцуляк Л.І. – кандидат педагогічних наук, старший викладач (секретар)

Перхайло Н.А. – кандидат педагогічних наук, доцент

Різник Л.М. – кандидат педагогічних наук, доцент

Усик О.Ф. – кандидат педагогічних наук, доцент

Янци Н.Д. – кандидат педагогічних наук, доцент

Професіоналізм фахівця-дослідника із соціальної роботи: альманах наукових праць за матеріалами наук. конф., 15 січня 2020 р. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ ім. Григорія Сковороди». Переяслав (Київська обл.): Домбровська Я.М., 2020. 108 с.

Альманах наукових праць містить результати досліджень викладачів і студентів з проблеми формування професіоналізму фахівця-дослідника із соціальної роботи, матеріали доповідей учасників наукової конференції «Професіоналізм фахівця-дослідника із соціальної роботи», яка відбулася в ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» 15 січня 2020 року.

УДК 378.147

ЗМІСТ

Аніщенко В.М., Гуцуляк Л.І. <i>Соціальна реабілітація алко-, нарко- та тютюнозалежних людей засобами християнської моралі.....</i>	4
Вітківська Н.М., Усик О.Ф. <i>Особливості використання досвіду Швеції щодо вдосконалення соціальної роботи з багатодітними сім'ями в Україні.....</i>	13
Винярчук О.А., Кізь О.Б. <i>Гендерні упередження вчителів як чинник дискримінації учнів за статевою ознакою.....</i>	22
Кириченко А.В., Перхайло Н.А. <i>Удосконалення діяльності фахівців із соціальної роботи з профілактики вербальної агресії підлітків.....</i>	36
Космач Т.С., Різник Л.М. <i>Профілактика сімейних конфліктів у молодих сім'ях у професійній діяльності фахівців із соціальної роботи.....</i>	44
Костюкевич О.В., Перхайло Н.А. <i>Особливості професійного вигорання фахівців служби у справах дітей.....</i>	52
Некоз Д.С., Мазоха Д.С. <i>Напрямки в соціальній роботі з дітьми-сиротами та дітьми, позбавлених батьківського піклування.....</i>	59
Остапчук О.А., Янц Н.Д. <i>Дослідження ролі сім'ї у соціалізації обдарованої дитини.....</i>	68
Петреченко Т.І., Оржеховська В.М. <i>Підготовка майбутніх фахівців із соціальної роботи до формування здорового способу життя дітей та молоді в умовах різних соціокультурних інституцій.....</i>	75
Прідьма Д.В., Оржеховська В.М. <i>Дослідження співпраці фахівця із соціальної роботи з громадськими дитячими та молодіжними організаціями.....</i>	86
Якименко О.В., Оржеховська В.М. <i>Моделі соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.....</i>	96
Відомості про авторів.....	105

2. Волков А. Шведская модель [Электронный ресурс]. Эксперт-online. 2007. Режим доступа до ресурсу: http://expert.ru/countries/2007/03/shvedskaya_model/.
3. Гудяк Н. Організація соціальної роботи у Швеції. *Social Work and Education*, №1, 2014 . С. 20-29.
4. Краєвський В.В. Содержание образования: вперед к прошлому. Москва: Педагогическое общество России, 2001. 36 с.
5. Кубицький С.О. Технології соціально-педагогічної роботи в зарубіжних країнах: Навч. посіб. 3-те вид. доп. і перероб. Київ: Міленіум, 2015. 300 с.
6. Пальчевський С.С. Соціальна педагогіка: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2005. 560 с.
7. Соціальна робота в Україні: навч. посіб. за заг. ред.: І.Д. Зверевої, Г.М. Лактіонової. Київ: Центр навч. л-ри, 2004. 256 с.
8. Трубавіна І.М., Бугаєць Н.А. Методи вивчення сім'ї. Київ: УДЦССМ. Режим доступу: <http://dspace.ltsu.org/jspui/bitstream/123456789/1646/1/Np5.2.pdf>. 2001.-76с.
9. Шеляг Т.В. Соціальний статус багатодітних сімей та їх здатність до самодопомоги: Соціальна педагогіка. 2012. № 1. 42 с.

Винярчук О.А., Кізь О.Б.

ГЕНДЕРНІ УПЕРЕДЖЕННЯ ВЧИТЕЛІВ ЯК ЧИННИК ДИСКРИМІНАЦІЇ УЧНІВ ЗА СТАТЕВОЮ ОЗНАКОЮ

Постановка проблеми. Імплементация гендерної складової до сучасної системи освіти як важливого

інституту гендерної соціалізації особистості суголосна світовим стандартам утвердження демократії в суспільстві та відкриває шлях Україні до європейської та євроатлантичної інтеграції. Проте, незважаючи на широкий спектр досліджень, чинну нормативну базу з питань гендерної рівності загалом та інтеграції гендерного підходу у національну освіту зокрема (Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», Концепція Нової української школи, положення «Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті», наказ МОН України від 10.09.2009 р. № 839 «Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту», Державна соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року, стратегія упровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір – 2021»), теоретично та методологічно незавершеним залишається питання імплементації гендерної складової у різні ланки освіти, повільно здійснюється перехід від обґрунтування концептуальних завдань до практичного втілення гендерного підходу як нової парадигми у освітній системі.

Проблемне поле наукових досліджень у сфері гендерної освіти та виховання, гендерної соціалізації учнівської та студентської молоді досить об'ємне, позаяк включає вивчення багатьох гостроактуальних питань: агенти та інститути гендерної соціалізації, гендерні ролі, гендерні упередження та стереотипи, соціальні та психологічні механізми гендерної соціалізації, гендерна ідентичність особистості тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади гендерної освіти і виховання розкривають І. Бех, О. Бондарчук, Т. Говорун, Т. Голованова, Т. Дороніна, О. Кікінежді, В. Кравець, О. Луценко, Н. Пастушенко, О. Петренко, О. Сухомлинська, О. Цокур, Л. Яценко тощо. Гендерні стандарти сучасної освіти, інтеграцію гендерного підходу у різні ланки та управління освітою аналізують Т. Бака, Л. Гаєвська, Л. Даниленко, І. Іванова, Т. Ладиченко, Т. Лукіна, Л. Магдюк, О. Масалітіна, О. Марущенко, О. Нежинська, Л. Паращенко, Н. Пастушенко, Н. Приходькіна, Н. Протасова, О. Семиколєнова, Ю. Стребкова, А. Ягрємцева тощо. Формування гендерної ідентичності зростаючої особистоті у процесі гендерної соціалізації в освітньому просторі та її соціально-психологічний супровід висвітлюють С. Бем, Ш. Берн, Л. Вовк, В. Гайденко, Н. Городнова, Ф. Джексон, Л. Еліот, О. Желіба, А. Каспі, О. Кізь, С. Котова-Олійник, Н. Кургановська, Р. Чіп, Т. Яблонська.

Мета статті. На основі аналізу наукових праць українських учених, що дають підставу для висновку, що сучасні заклади освіти, на жаль, і досі залишаються глобальними носіями патріархальних уявлень та амбівалентних ставлень до гендерних ролей і місця жінок/чоловіків в українському суспільстві, показати відтворення та поглиблення гендерних стереотипів, укарбовуючи їх у свідомості нових поколінь, які проходять крізь систему дошкільної та початкової ланок, середньої і старшої школи та закінчуючи закладами вищої освіти []. Однією з глибинних причин нерівності в сфері освіти і вихованих за патріархальної системи, гендерних

упереджень, які разом з гендерними стереотипами є осердям дискримінації учнів за статевою ознакою.

Виклад основного матеріалу. Як зазначено О.Степановим у «Психологічній енциклопедії», упередження є установками особистості, які негативно впливають на адекватне сприйняття іншої людини, її дій, одержаної інформації. Воно має характер стереотипу, важко змінюється навіть під впливом переконливих доказів, може виникати внаслідок здійснення поспішних і необґрунтованих висновків або некритичного прийняття особистісно стандартизованих суджень, що існують у певній соціальній групі. При дослідженні упереджень застосовують соціологічний та психологічний підходи. За соціологічного підходу упередження розглядають як певний соціальний факт і пов'язують його з соціально-економічними відносинами, які існують у певному суспільстві. За психологічного підходу упередження вивчають як установки, вивчають їх структуру і діалектику складових [1].

Дефініцію гендерних упереджень та дотичних до них понять гендерної теорії розкрито З. Шевченко у «Словнику гендерних термінів». Гендерні упередження витлумачуються укладачкою як соціальні настановлення з негативним і спотвореним змістом, як упереджена думка по відношенню до представників/представниць тієї чи іншої статі, у якій відображені розповсюджені норми статевоспецифічної поведінки. У сфері освіти поширеними є упередження по відношенню до жінок-учених, жінок у сфері ІТ, чоловіків у гуманітарній сфері [2].

Гендерні упередження опосередковані статево диференціюючими практиками нормативної системи суспільної свідомості, яку суб'єкт некритично засвоює і

шаблонно відображає у своїй свідомості і поведінці. У структурі гендерних упереджень найчастіше виокремлюють три складники: *когнітивний* – безпідставно тенденційні, ірраціональні думки щодо жінок / чоловіків загалом чи щодо їхньої здатності бути успішними в одних чи неуспішними в інших сферах життєдіяльності; *афективний* – неприйняття, приниження, недооцінка, антипатія, негативні почуття (зокрема, огиди, відрази тощо) по відношенню до представників тієї чи іншої статі; *поведінковий* – деструктивна, негативна поведінка, спрямована на представників соціальної групи через їхнє членство у ній (до прикладу, відкриті словесні образи, сексуальні домагання, зґвалтування тощо). Із зазначених складників найбільш значущим у структурі гендерних упереджень вважають поведінковий, а саме реальні дискримінаційні практики, поведінкові прояви і конкретні дії з негативною спрямованістю щодо людини чи групи людей [9, с. 82].

Форми прояву гендерних упереджень класифікують за критерієм ступеня деструктивності впливу на об'єкт, виокремлюючи за цього:

- 1) невербальне вираження антипатії із використанням невербальних засобів спілкування (зневажливий тон, насуплені брови тощо), які демонструють у ситуаціях, коли поведінка дівчат/хлопців, жінок/чоловіків не відповідає традиційним нормам статевоповідної поведінки (це – найслабша форма прояву гендерних упереджень);
- 2) вербальне вираження антипатії до тієї чи іншої статі: сексистські анекдоти, що висміюють жіночі/чоловічі якості особистості, риси характеру чи особливості поведінки (анекдоти про блондинок, жінок-учених);

вживання приказок чи прислів'їв сексистського змісту; висловлювання, що принижують гідність жінок/чоловіків («Не жіночого це розуму справа», «Жінкам (чоловікам) цього не зрозуміти», «Не чоловіча це робота», «Послухай жінку – зроби навпаки»); тенденція інтерпретувати мотиви поведінки помилковим чином («У вас, чоловіків, – одне в голові»);

3) уникнення групи людей, по відношенню до якої такі упередження існують, що проявляється як жінконенависництво/чоловіконенависництво. До прикладу, усе ще мають місце ситуації категоричного неприйняття жінок до деяких чоловічих співтовариств; некритичні переконання у тому, що успіх у справі буде гарантованим, якщо її розпочне представник чоловічої статі (забобони: «Нехай першим зайде в клас/аудиторію хлопець, тоді усім щаститиме»); поширене викривлене сприйняття і уникнення жінок-феміністок (сприймаються як недоглянуті, некрасиві, нещасливі в особистому житті жінки, які ненавидять чоловіків) тощо;

4) деструктивна поведінка і конкретні дії, що призводять до дискримінації представників тієї чи іншої статевої групи і можуть бути проілюстровані у вигляді таких феноменів:

– «скляної стелі», під якою розуміють вертикальну гендерну сегрегацію у формі невидимих та формально не визначених бар'єрів, які обмежують просування жінок службовими сходинками в освітній сфері;

– «липкої підлоги», під якою розуміють триваліше затримування/«залипання» жінок порівняно з чоловіками на стартових позиціях у службовій ієрархії на початкових етапах професійного шляху та повільне їх просування на наступні щаблі службової драбини [3];

– «скляних стін», під яким розуміють горизонтальну гендерну сегрегацію у формі концентрації жінок в освітній галузі як менш дохідній, що не надає достатньої можливості доступу до фінансово-економічних ресурсів, владних структур, вертикального кар'єрного зростання;

– агресивні упередження, які проявляються в актах гендернообумовленого насильства (фізичного, психологічного, економічного, сексуального тощо), якому частіше піддаються жінки порівняно з чоловіками. За ступенем деструктивності поведінки це – найсильніша форма прояву гендерних упереджень [7].

Для гендерних упереджень характерна множинна детермінація, тому потрібно враховувати історичні, культурні, соціально-економічні, соціально-психологічні чинники їх виникнення. Проте, не залежно від детермінант, прослідковується негативний вплив гендерних упереджень і на їхніх носіїв, і на оточуючих, які стають об'єктами їх прояву [4].

Науковці притримуються думки, що гендерні упередження впливають на стиль викладання і характер педагогічної комунікації, які разом із організацією закладу освіти, гендерною стратифікацією учительської професії та змістом предметів є складниками «прихованого навчального плану» (англійською – *hidden curriculum*) – системи практичних механізмів, які діють в освіті, відтворюють гендерну нерівність суспільства, передають панівний гендерний порядок, відображають гендерні стереотипи. Унаслідок культивування нерівності в освітньому середовищі обмежується життєве самовизначення вихованців і вихованок, закріплюються традиційні уявлення про призначення статей, здійснюється

підготовка учнів чоловічої статі до домінуючої, а жіночої – підпорядкованої ролі у суспільстві, що укорінює наявний гендерний дисбаланс [8].

Упродовж 2018-2019 років нами проведено гендерну експертизу уроків у закладах загальної середньої освіти, окремим етапом якої було спостереження за вчителями з метою виявлення наявності/відсутності упереджень по відношенню до учнів певної статі, що виражаються у вербальній/невербальній формі. За допомогою бланку спостереження ми фіксувати та аналізувати висловлювання, дії, міміку, вокальну міміку (інтонацію, тембр голосу, ритм), жести, пози учителів, які стосувалися ситуацій оцінювання, покарань/заохочень дівчат та хлопців під час уроку. Нас цікавило: однаково чи по-різному учителі ставляться до учнів різної статі; якщо по-різному, то в чому це виявляється та якою є міра прояву цих відмінностей. Респондентами обрано 56 педагогів обох статей закладів загальної середньої освіти м. Тернополя (88 % – особи жіночої статі і 12 % – чоловічої). У складі груп студентів-практикантів ТНПУ імені Володимира Гнатюка, які згідно навчальних планів проходили пропедевтичну і активну педагогічну практику у закладах освіти, нами було відвідано 72 уроки з різних навчальних предметів у середніх та старших класах.

Виявлено, що на уроках педагоги-жінки частіше демонстрували невербальне вираження антипатії на адресу дівчат у ситуаціях допущення ними помилок в усних відповідях, рідко надавали можливість виправити помилку, більше виражали негативних реакцій у вигляді насуплених брів, щільно зімкнутих губ, заперечувальних кивків головою та менше позитивних реакцій у вигляді посмішки, схвальних кивків голови. Часто використовували виразні

рухи, що означали оцінку і ставлення до ситуації, зокрема складні жести і міміку для вираження здивування, незадоволення. Дрібні поведінкові огріхи дівчат майже завжди помічалися і засуджувалися, за цього використовувалися як усні каральні зауваження з елементами сексистського висміювання (до прикладу: «Сороки-скрекотухи, припиніть!», «Дівчата, вам би лише поговорити, а не думати!», «Це вам не базар!» тощо), так і невербальні засоби впливу, зокрема, постукування ручкою по поверхні столу, експресивні жести (погрожувальний жест вказівним пальцем у повітрі), 1-2 оплески долонями у поєднанні із вказівним жестом у бік дівчат, які перемовляються.

Натомість на адресу хлопців за подібних педагогічних ситуацій перевірки знань позитивних невербальних реакцій педагогів-жінок було значно більше навіть у випадках, коли відповіді вміщувати помилки, були поверховими чи не точними або ж зовсім не правильними. Досить часто схвальні кивки головою використовувались із метою заохочування до викладу думки. Найчастіше це проявлялося на уроках математичного циклу.

В окремих випадках учительки використовували складні невербальні засоби спілкування:

а) комунікативні жести і міміку, які повністю замінювали мовлення: запитувальні (підняті брови з легким поворотом голови), заперечувальні (складені «трубкою» чи скошені на один бік губи, примружене одне око у поєднанні із несхвально-заперечувальними кивками головою);

б) модальні жести і міміку, які давали змогу виразити оцінки і власні ставлення: зосередженості і роздумів (підборіддя обіперте на кисть руки, вказівний палець витягнутий уздовж щоки, а інші пальці – нижче рота),

здивування (широко розплющені очі, горизонтальні зморшки на лобі, розкрита кисть руки із повернутою вверх долонею), невдоволення (кутики губ приопущені, посапування носом, серія частих несхвальних кивків головою з боку у бік).

Наведені вище невербальні засоби спілкування сигналізували про помилку, були однозначно дешифровані хлопцями і сприяли корегуванню ними відповіді, що у кінцевому підсумку не призводило до зниження бальної оцінки.

Дрібні поведінкові огріхи хлопців частіше не помічалися, в окремих випадках навіть виправдовувались учителями із використанням жартівливих реплік (до прикладу: «До якого рішення прийшов вам консиліум?», «Хто з вас спікер і буде відповідати?», «Передаємо мікрофон....»). Приймалися і схвалювалися вигуки правильних відповідей хлопцями з місця, що супроводжувалося репліками із негативним підтекстом на адресу іншої статі («Молодець! Поки більшість важко думає...», «Правильно! Скільки ж можна думати?», «Молодець, завжди перший!» тощо). Вигуки дівчат з місця осуджувалися і не приймалися («Припиніть балаган!», «Є правила поведінки на уроці!).

Педагоги-чоловіки невербальних засобів вираження антипатій по відношенню до дівчат у випадках неправильних відповідей відкрито не демонстрували, а засобом вираження симпатії і підтримки найчастіше були схвальні ритмічні кивки головою. До дівчат значно частіше зверталися за ім'ям (почасти обираючи лагідну його форму), а до хлопців у переважній більшості – за прізвищем, рідше – за ім'ям (обираючи його повну форму).

По відношенню до хлопців значно частіше демонстрували поблажливо-підтримуюче ставлення (швидкі кивки головою, жести кистю руки чи вказівним пальцем) за умов правильних відповідей. У випадку виявлення помилки сигналізували про це пильним поглядом із широко розплющеними очима та приопущеною головою, поглядом «з-під окулярів», що безпомилково розпізнавалось учнями та сприяло вчасному корегуванню відповіді без зниження бальної оцінки. В окремих випадках хлопців, які висловлювали неправильні відповіді, навіть зупиняли: «Ні, зупинися! Я переконаний, що ти знаєш правильну відповідь. Тому подумай і продовжуй правильно!», «Давай ще раз з самого початку, бо ти щось переплутав!», «Де ти таке прочитав? В інтернеті? Думай і висловлюй власну думку!», «Перевернув все з ніг на голову. Відкорегуй відповідь», поєднуючи за цього вербальні репліки із підкреслюючими невербальними засобами спілкування, які супроводжували мовлення і посилювали мовний контекст.

Описані факти можна пояснити тим, що у неконтрольованих реакціях педагогів у ситуаціях перевірки знань часто знаходить відображення феномен недооцінки інтелекту дівчат у поєднанні із очікуванням від них статево відповідних моделей поведінки: старанності у підготовці домашніх завдань, виконавчості, точності у репродуктивному відтворенні засвоєних знань, строгого дотримання правил поведінки на уроці. Натомість учителі обох статей, заохочуючи хлопців до самовираження, активності і самостійності у ситуаціях перевірки знань, демонстрували переконаність у їхніх високих інтелектуальних здібностях, поблажливо ставились до допущених помилок та випадків недотримання правил поведінки. Такий нерівномірний розподіл уваги та

ставлення може призвести до того, що у дівчат розвиватиметься стиль фемінної, залежної поведінки, яка ґрунтується на слухняності, боязні помилок, невпевненості та надмірної сором'язливості. Разом з тим у хлопців розвиватимуться лідерські якості, змагальний стиль самопрезентації, мотив досягнення успіхів, впевненість, завищена самооцінка.

Нерівне ставлення педагогів до хлопців і дівчат у сукупності є проявами гендерних упереджень, які виявлено у ситуаціях, коли їхня поведінка не відповідала традиційним статево відповідним нормам. Відтак, педагогічні колективи, переважно жіночі за складом, поглиблюють диференціацію соціально-психологічних вимог та очікувань щодо статей.

Конструктивна взаємодія статей «на рівних» передбачає розвиток у дітей здатності бачити в «іншій» статі людину з іншим світоглядом, культурою, почуттями і поважати її. У таких умовах забезпечуються усі можливості для максимальної самореалізації і розкриття здібностей дівчат і хлопців у процесі педагогічної взаємодії [6].

Наріжним принципом гендерного підходу в освітній ланці на сучасному етапі її реформування, беззаперечно, є дотримання принципів гендерної рівності, паритетності, створення недискримінаційного освітнього середовища для учнівської молоді, уникнення будь-яких проявів упередженості щодо дітей на підставі їх належності до певної статі. Україй важливо, щоб і працівники закладів освіти демонстрували сприятливі для розвитку особистості дівчат та хлопців взірці поведінки, вільні від гендерних упереджень та стереотипів, однаково заохочували їх до творчості і креативності, прояву лідерських якостей, мотивували до досягнення успіхів, а не до уникнення

невдач, вчасно корегували власні комунікативні практики. Вимогою сьогодення є створення оптимальних психолого-педагогічних умов для гендерної соціалізації сучасних дівчат і хлопців шкільного віку, задоволення їх потреби у самоутвердженні в навчально-пізнавальній діяльності, розкриття потенціалу партнерських взаємин між ними, забезпечення рівних можливостей і прав кожному учневі/учениці для розвитку творчих обдарувань, формування почуття гідності, самоповаги і поваги до інших, відповідальності, виховання сили духу.

Висновки. Отже, здійснений аналіз невербального і вербального вираження учителями гендерних упереджень як елементів педагогічної комунікації не претендує на вичерпність і є пілотажною спробою окреслити можливі напрямки майбутніх наукових пошуків та визначити ключові дослідницькі акценти проблеми створення гендерночутливого і недискримінаційного освітнього середовища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Говорун Т. В. Кікінежді О. М. Гендерна психологія: навч. посіб. Київ: Академія, 2004. 308 с.
2. Гендерний педагогічний альманах / за ред. О. Марушенка, О. Андрусик, Т. Дрожжиної. Харків: Планета-Принт, 2017. 68 с.
3. Дороніна Т. Теоретико-методологічні засади гендерної освіти та виховання учнівської молоді: монографія. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2011. 330 с.
4. Кікінежді О. М., Кізь О. Б. Формування гендерної культури молоді: методичні матеріали до тренінгової програми. Практична психологія та соціальна робота. 2007. № 9. С. 12-18.

6. Кравець В. П., Кікінежді О. М., Шульга І. М. До проблеми гуманізації освітньо-виховного простору сучасної української школи. *Освітологія*. 2018. № 7. С. 15–21.

7. Кравець В. П. Гендерні дослідження в контексті глобальних викликів сучасності. *Гендерні дослідження: прикладні аспекти: монографія* / В. П. Кравець, Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді та ін.; за наук. ред. В. П. Кравця. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. 448 с.

8. Кравець В.П. Гендерна педагогіка. Тернопіль: Джура, 2003. 460 с.

9. Словник гендерних термінів / Укладач З. В. Шевченко. Черкаси: видавець Чабаненко Ю., 2016. 336 с.

10. Степанов О. М. Психологічна енциклопедія. К.: «Академвидав», 2006. 424 с.

11. Як навчати школярів долати гендерні стереотипи: конспекти занять: навч.-метод. посібник / Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді та ін.; за заг. ред. Т. В. Говорун. Київ: ТОВ «Дорадо-Друк», 2011. 806 с.

12. Vasykkevych Ia. Z. Kikinezhdі O. M., Kiz O. B. The problem of professional development of future teacher in the context of the egalitarian paradigm. Professional competency of modern specialist: means of formation, development and improvement: monograph. Warsaw: BMT Eridia Sp.z o.o., 2018, p. 351-364.